

Γράμματα σ' ένα φίλο

—συνέχεια ἀπ' τὸ προηγούμενο

Καὶ στὸ σημεῖο τοῦτο χρωστώμ ν' ἀναφερθῶ καὶ στὸ θέμα τῆς γλώσσας μας, ἐπειδὴ εἶναι μέρος αὐτοῦ πού εἶπα «ὁ παληός μας λογαριασμός». Λένε λοιπόν ἐδῶ, δὲν ὑπάρχει πιὰ πρόβλημα καὶ νοοῦνε ὅτι ξεπεράστηκαν τὰ διαφέροντα φρονήματα τοῦ λαοῦ μας γιὰ τὴν λεγόμενη «λογία» ἢ «καθαρεύουσα» γλῶσσα καὶ γιὰ τὴν ἄλλη τὴν λεγόμενη «δημοτική». Καὶ λένε ἀκόμα ὅτι ὁ λαὸς γιὰ τὴν μιλιὰ του, γιὰ τ' ἀναγνωσματοῦ του, γιὰ τὰ τραγούδια του, τίς προσευχῆς του καὶ τίς λογιῆς δουλειῆς του ἔχει τὴν πρόεπουσα, κάθε φορά, γλῶσσα. «Ὁλ' αὐτὰ κατὰ τὴν ἀντίληψή μου εἶναι σωστά, ὅσο παρασταίνουν μιὰ πραγματικότητα πού εἶναι, κάπως, ἔτσι πού λένε. Εἶναι ὅμως λαθεμένα ὅσο δὲν μποροῦν ν' ἀποκαλύψουν τὴν τελικὴ ἀλήθεια γιὰ τὴν γλῶσσα μας καὶ τὴν τελικὴ πραγματικότητα γι' αὐτή. Κι ἐγὼ πιστεύω πὼς αὐτὴ ἢ τελικὴ ἀλήθεια καὶ πραγματικότητα εἶναι τὸ ἐνιαῖο στοιχεῖο στὴ μιλιὰ, καὶ στὸ ἄκουσμα στὴ γραφὴ καὶ στὴν ἀνάγνωσιση καὶ πού ὑπάρχει σταθερὸ καὶ ἀναλλοίωτο ἀπὸ τὴν γέννησιση τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων μέχρι σήμερα καὶ μετὰ, μέχρι τέλος, κατὰ τοὺς ὅρισμούς τῶν Νόμων τοῦ Θεοῦ. Καὶ τοῦτο τὸ στοιχεῖο τὴν ἔσωσε αὐτὴ τὴν γλῶσσα, ὅταν πλήθυνε καὶ σκορπίστηκε αὐτὸ τὸ γένος στὰ πέρατα τὰ γῆς κι ὅταν κιώθηκε σὲ λίγες ψυχῆς καὶ γύριζε στὶς ἐρημιές, πάνω καὶ κάτω στὰ βουνὰ καὶ στοὺς βάλτους καὶ στὶς κρυφῆς μεριές τῆς γύρω θάλασσας, μὲ τὰ σκοτάδια καὶ τίς τόσες κακοπάθειες. Καὶ τοῦτο τὸ στοιχεῖο μὲ κάνει νὰ λέω μία εἶναι ἢ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὅτι ἕνας ὁ τόνος τῆς ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τώρα καὶ μετὰ κι ἕνα τὸ φυσικὸ τῆς. Νάτο τὸ στοιχεῖο τοῦτο σὲ τυχαία καὶ πρόχειρα δείγματα: «...ἐκεῖ κοίτε τ' ὁ Γιάννος τ' Ἀνδρόνικου ὁ γιός... «βλέπεις, δὲν λέει» χάμω βρίσκεται ὁ Γιάννος»,—ἢ «...Κατὰ μεσῆς ἢ κεφαλῆ τοῦ Σεραφεῖμ φωτίζει...» ἢ «...Στὸ Ντουσχο 'ς τ' Ἀσπροπόταμο, εἶπὴν ἐκκλησιά τὸ θέτου...» —βλέπεις καὶ ἐδῶ δὲν λένε οἱ στίχοι «τὸ κεφάλι» «τὸ βάζου». Ποιὸ λοιπόν εἶναι τὸ πνεῦμα πού λειτούργησε ἔτσι δὲ στους δημοτικούς αὐτοὺς στίχους; Τώρα θυμίσου καὶ τίς μιλιές: «Τ' Ἀγ' Ἀντρέος», «τῆς κοπελὸς» «εἰν' τ' ἀντρός μου» καὶ ἰδὲς τὴν ἐπιμονὴ τοῦ λαοῦ στὴ χρῆσιση μιᾶς τρίτης κλίσιης, καὶ ἐπίσης τίς μιλιές «ἔχω διζαστήρι» σὲ ἀντιπαραβολὴ μὲ τὸ «φέρ' τὸ ποτιστήρι» καὶ σκέψου τὴ γυμνὴ καὶ ἀναλλοίωτη προστακτικὴ σ' ὅλα τὰ ῥήματα μας καὶ πὼς καὶ τὰ παιδιὰ μας τῆς προσχολικῆς ἡλικίας πολεμίανε μὲ τοὺς χρόνους τῶν ῥημάτων «έκοβε τὸ ψωμί καὶ ἔκοψε τὸ χέρι τῆς» «τὸν βαρεῖ ἢ μάνα του» καὶ μετὰ «γιατὶ σ' ἔδειρε»; Ποιὸ λοιπόν εἶναι τὸ πνεῦμα πού μορφώνει ἔτσι τὴν μιλιὰ μας; Νομίζω ὅτι εἶναι φανερὴ ἢ συνεχῆς μία ἀγραμμὴ τῆς γλώσσας μας. Κι αὐτὸ μᾶς ὑποχρεώνει νὰ δεχτοῦμε ὀλόκληρο τὸ φάσμα τῆς καὶ νὰ μὴν ἀρνούμαστε τίποτα ἀπ' αὐτή. Ὅστε τὰ γραμμένα μας ἀρχαῖα καὶ βυζαντινά, ὅστε τὰ νέα μιλούμενα, ἐπειδὴ ὅλα ἐναρμονίζονται στὴ μία γλῶσσα μας πού ζεῖ μεγαλώνοντας

καὶ ἀνανεοῦμενη πάνω στὸ ἐνιαῖο στοιχεῖο καὶ στὴ μία συνεχῆ γραμμὴ τῆς' κι αὐτὸ εἶναι ἢ πραγματικότηθα αὐτῆς τῆς γλώσσας πού μᾶς ἀναγκάζει στὴν ἀνάλογη δασκαλία τῆς, σὰν μιᾶς ἐνιαίας γλώσσας μὲ στήριγμα ὅλα τὰ γραμμένα μας καὶ τὴν προφορικὴ μιλιὰ μας, ἀποφεύγοντας τίς κάθε εἴδους κατασκευῆς τῶν κλειστῶν κατεστημένων συστημάτων καὶ σπουδαστηρίων, ὅταν τοῦτα ἀρνοῦνται τοῦτο τὸ ἐνιαῖο καὶ πάντοτε ζωντανὸ στοιχεῖο τῆς. Καὶ νομίζω ὅτι κάπως ἔτσι νοιώθεται τὸ ὅλο ζήτημα σὲ μεγαλύτερο ἢ μικρότερο βαθμὸ ἀπὸ κείνους πού γράφουν τὰ κείμενα τῶν ἐφημερίδων. Ὅμοιως ἔτσι νοιώθεται τὸ ζήτημα πλατειὰ καὶ καθαρὰ στὴν νέα Ἑλληνικὴ ποίηση, καὶ νά:

«Κάθε χέρι κλαδὶ
κάθε κεφάλι φέρνει
στέφανον' ἀπὸ θράχον
πηδᾶσιν εἰς θράχον ψάλλοντες
πολέμιον ἄσπιον

Ὅπως ἐδόσαν' συμφώνως
τ' ἄρματα τοὺς ἐδρόντασιν
καὶ τ' ἄντρα... —"Ὁ δὲν ἀκούω
πλέον παρὰ τὸν ἄνεμον
καὶ τοὺς χειμάρρους.

Δὲς ἐκτὸς ἀπὸ τ' ἄλλα πὼς λειτουργοῦν ἐδῶ τὰ ῥήματα «πηδᾶσιν» καὶ «θροντάσιν»

ἢ
Ἐκεῖ σάν μπῶ, μὲς σ' ἐκκλησία τῶν Γραικῶν
μὲ τῶν θυμιαμάτων τῆς τῆς εὐωδίας

ὁ νοῦς μου πιαίνει σὲ τιμῆς μεγάλης τῆς φυλῆς μας...
Κοίτα καὶ δῶ πὼς λειτουργοῦν στὸ χοῦν τοῦ ποιητῆ οἱ
καταλήξεις τῶν πτώσεων τῶν ὀνομάτων,

ἢ
Εἶταν ὠραῖα ὄλ' αὐτὰ, μιὰ περὶ διάβαση.

"Ὅμως τὸ ξύλινο μαγγανοπήγαδο— τ' ἀλακάτιν,
κοιμισμένο στὸν ἴσκιο τῆς καρυδιᾶς
μισὸ στὸ χῶμα καὶ μισὸ μέσα στὸ νερὸ,
γιατὶ δοκίμασες νὰ τὸ ζυπνήσεις;

Εἶδες πὼς βόγγηξε. Κι ἐκεῖνη τὴν κραυγὴ

γιατὶ τὴν εἶπες φωνὴ πατρίδας;
Ποιὰ συνείδηση γλώσσας ἐδῶ σμίγει τὴν ἀκριβολογία
τῆς φτιαχτῆς ἀπὸ τὸ λαὸ λέξης «περιδιάβαση» μὲ τὴν
πολὺ παληὰ καὶ ἀκέραια σωσμένη λέξη «ἀλακάτιν»—
(ἡλιακάτη);, ὅπως τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στοὺς στίχους:

Στὴ θηλὴ τῆς θύελλας τὰ σκοτεινὰ του χεῖλη
καὶ ἢ ψυχὴ του πάντοτε μὲ τῆς θαλάσσης τὸ λάχτισμα
πάνω στὰ πόδια τοῦ ὄρουσ',
ἔπου δουλεύουν γιὰ χάρη τῆς ποιητικῆς ἀκριβολογίας
λόγιες λέξεις σὲ τέτοια θέση καὶ μὲ τέτοιο ὄραρος στὴ
γενικὴ πτώση, πού ὅλο τὸ κείμενο, ὀθλέγαν ἄλλοι,
εἶναι λόγιο, ἐνῶ εἶναι μόνο Ἑλληνικὸ.

Καὶ ἀξίζει νὰ θυμηθεῖ κανεὶς, νομίζω, ἐξ αἰτίας
ὄλων τῶν παραπάνω σκέψεων τὴν ἀποσαφηνισμένη κα-

ὅως τὴν θεωρῶ, σύμπτυξη αὐτῶν τῶν ἴδιων σκέψεων γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Γλῶσσα τοῦ Γ. Θέμελι στοῦ «ἡλιο-σκόπιου» «Τίς λέξεις σου νὰ τίς ζυγιάσεις μία μία μὲ τὸ Ζυγὸ τῆς Ἀκριβείας τὸν ἀλάθηστο, καὶ μὲ ζύγι: τὸ βάρος ψυχῆς πού τές βαραίνει, καὶ τὴ δαή τοῦ χροῦνου».

Τέλος, πιστεύω, ὅτι μὲ τὴν ἴδια λειτουργικότητα δέχονται τὸ ἓνα στοιχεῖο τῆς γλώσσας μας καὶ ποιη- τές σὰν τὸν Ν.Δ. Καρούζο:

«Τὰ μονήρη πτηνὰ ξανανοίγονται σὰν ἀντίφωνα
ξηλώνοντας τώρα καὶ πάλι τοὺς ἀγέρηδες
ὅπου θρίθου ν' ἀπὸ κύκλους καὶ κρέμονται σύβυχα
πάνω στῆς ἀγαθότατης ἀδύσου τὰ πικρὰ εἰωθεῖται...
καὶ ὁ Σ. Α. Σκαρτσῆς, πού ἐκτός ἀπ' τὴ χρήση
ὅλου τοῦ φάσματος τῆς γλώσσας μας:

«Δὲ φοβηθήκαμε
...δὲν τρομάξαν στὰ ποτάμια
πού ἀρπάζουν τὸ γῶμα καὶ τ' ἀδειάζουν
δίχως μορφὴ στὸν πυθμὲνα τοῦ ὕπνου μας
καὶ περσεύουν στίς αὐγὰς τῶν ματιῶν μας δάκρυα,
σὰν χορτάρια πού πλέου ν' ἀνεμο
ἀνάμεσα στίς πορείες τῶν τουλιῶν»,
δὲν διατάζει νὰ δέσει στοὺς δικούς του ρυθμούς καὶ δι-
ώματα καὶ ἓνα πλατὺ κτήμα Ἑλληνικῆς ποιήσεως ἰρ-
χιαῖς ἢ δημοτικῆς, καθὼς θὰ δῆς στὸ τελευταῖο ποιη-
τικὸ του βιβλίον, πού ἤδη πρέπει νὰ ἔλαβε.

Κι ἔτσι νοιώθω κι ἐγὼ τὸ πρᾶγμα στὰ δικά μου
γραφτά, ἄσχετα ἂν τὸ πετυχαίνω στὸν μέγα δυνατὸ
βαθμὸ πού θὰ ἦθελα.

Πάντως πιστεύω ὅτι ἐνόησα τὴν μία μας γλῶσ-
σα, ὅταν σκύδοντας παιδάριον στ' ἀρχαῖα κείμενά μας,
ἄρχισα νὰ αισθάνομαι καλλίτερα τὴν γλῶσσα τῶν γε-
νῶν μου, τὰ τραγούδια σ' ὅσα πανηγύρια ἄρθθηκα, τ'
ἀναγνωσμάτά μου — τὰ διάφορα, τ' ἀναγνώσματα τῆς
ἐκκλησίας καὶ — περίεργο — ἀνακυκλώθηκε μέσα
μου ὅλη ἡ γραμματιολογικὴ γνῶση μου τοῦ Δημοτικοῦ
Σχολείου μὲ παράξενη καὶ ἐκπληκτικὴ σαφήνεια καὶ
ἔτσι ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα πνευματικὰ διώματά μου, κα-
τεστάθη τὸ συναίσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς
πρώτους - πρώτους δασκάλους μου ὅτι αὐτοὶ ἤξεραν
τὴν ἀλήθεια τῆς γλώσσας μας καὶ μοῦ τὴν ἔμαθαν καὶ
μένα κι ἔπειτα αὐτὸ τὸ συναίσθημα ἀπλώθηκε καὶ κα-
τέχει ὅλη τὴν ὑπαρξή μου καὶ γιὰ τοὺς μετέπειτα δα-
σκάλους μου, σ' ὅλες τίς βαθμίδες τῆς ἐκπαίδευσής μου
κι ἔξω ἀπ' αὐτή. Καὶ πῶς νὰ τοὺς ἀναφέρω καὶ νὰ
τοὺς τιμήσω; Καλλίτερα νὰ πῶ ὅτι αὐτοὶ ἦσαν καὶ
εἶναι τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων. «Ὅτι αὐτὸ τὸ γένος ἔ-
φερναν καὶ φέρνουν στὴν ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοὶ
οἱ ρωμαῖοι, ὑπάρχοντες ἢ ἐκλιπόντες, καὶ μᾶς τὸ πα-
ρέδωσαν. Κι ἂν ἀπ' αὐτοὺς ἀναφέρω Γιάννη Βλαχου-
ἄννη, Παναγιώτη Κανελλόπουλο καὶ Κωνσταντῖνο
Τσάτσου τὸ κάνω γιὰ νὰ ἐνοήσης τὸ ἀπλωμα τῆς γεν-
νηθῆς τῶν δασκάλων μας.

Θὰ ἦθελα νὰ εἶχα καιρὸ νὰ συζητήσουμε καλλί-
τερα τὸ θέμα. Θὰ εἶσκαμε μαζί ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ
ζωντανοῦ νεροῦ τῆς γλώσσας μας καὶ τῆς ἀληθινῆς
πραγματικότητάς της, πέρα ἀπὸ τίς γνωστές, χωρὶς
ἀντικείμενο, διενέξεις τοῦ παρελθόντος καὶ πέρα ἀπ'
τίς, ἔξω ἀπ' αὐτὴ τὴν πραγματικότητα, ἀφύσικες να-
τασκευές ἢ ἰδέες γιὰ κατασκευές καὶ γιὰ τὴν τάδε ἢ
δεῖνα διδασχὴ της. «Ὅτι καὶ ἡ διδασχὴ τῆς γλώσσας μας

μία πρέπει νὰ εἶναι. Αὐτὴ πού θὰ ὀρίσει ὀλόκληρη τὴν
μία Ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἐκτοτε πού γεννήθη μέχρι τώ-
ρα καὶ πού θ' ἀποκαλύψει καὶ θ' ἀποκαθαρίσει τὸ ε-
νιαῖο στοιχεῖο τῆς στὸ μέγα βάθος του. Κι αὐτὴ τὴ δι-
δασχὴ τὴν ἤξεραν οἱ δάσκαλοί μας. Κι ἐμεῖς ἔχουμε
χρῆς νὰ ἐντείνουμε καὶ νὰ θαυνώσουμε τὸ σύστημά της.
Ἐπειδὴ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ γλῶσσα θὰ ἔλθει ὁ ἔξω-
θροπισμὸς τῶν καιρῶν καὶ τοῦ τόπου μας.

Τώρα γυρίζοντας στὸν περιορισμένο χῶρο τῶν
πνευματικῶν πραγμάτων τῆς περιοχῆς μας θὰ σοῦ ἔ-
ναφέρω ὅτι ἀπὸ τὸ 1954 καὶ μετὰ ἀλλάζον κάπως τὰ
φαινόμενα. Ἡ ἀλλαγὴ ἤμως, μόνο ἐντυπώσεις καὶ ἄ-
σθενεῖς ἐλπίδες δημιουργεῖ, τουλάχιστον μέχρι τὸ
1961. Οἱ ἐντυπώσεις προέρχονται ἀπὸ τίς τοπικῆς ἐ-
φημερίδες καὶ οἱ ἐλπίδες ἀπὸ τὸ θάρρος ὀρισμένον ἀ-
νήσυχων πνευματικῶν ἀνθρώπων μας.

Πρῶτα - πρῶτα οἱ ἐφημερίδες ἔκαναν ἰσχυρὴ
προσπάθεια ν' ἀνεόσσουν τὸ ἐπίπεδό τους. Βασικῆς
γραμμῆς ἀπόδοσης εἶναι, πού ἄρχισαν οἱ στήλες του;
νὰ παίρνουν ἓνα χρώμα πολιτικῆς σκέψης καὶ προ-
βληματισμοῦ καὶ κριτικῆς διαθέσεως, πέρα ἀπὸ τὴν συ-
θηματολογία μῆς τάδε ἢ δεῖνα ἀναπόφευκτης τοποθέ-
τησης καὶ πού παράλληλα οἱ ἴδιες στήλες πλουτίστη-
καν μὲ γραμμῆς, ἔξω ἀπ' τὴν ἑρμὴ δημοσιογραφία, μὲ
καταχώρηση ἀναγνωσμάτων, χρονολογημάτων, σχο-
λίων κλπ. Στὸ τελευταῖο τοῦτο σημεῖο ἡ ἔλλειψη ἰκα-
νοποιητικῆς ἐπιτυχίας, πού νὰ μαρτυρεῖ μιὰ πνευματι-
κὴ αὐτοδυναμία δὲν πρέπει ν' ἀποδοθεῖ στίς ἐφημερί-
δες. Προσωπικὰ πιστεύω ὅτι τὸ τοπικὸ πνευματικὸ δυ-
ναμικὸ εἶναι ὑπαίτιο, πού δὲν μπόρεσε νὰ ἐξαρθῆ πᾶν-
ω ἀπ' τὸν ἐπαρχιακὸ σερνάμενο τόνο του ἢ πού, κατὰ
ὅποιον μέρος του εἶχε τὴν ἰκανότητα αὐτῆς τῆς ἔξαρ-
σης, δὲν ἔστερε νὰ ἐργασθῆ. Δὲν μποροῦ ἤμως νὰ κα-
τατάξω σὲ μὴν τέτοια κατηγορία τὴν περίπτωση τοῦ
Γερασίου Μακροδύμη, πού τὰ διηγήματά του καὶ τ'
ἀναγνώσματά του μυθιστορηματικῆς ὕψης, ὅσα δημο-
σιεύτηκαν ἀπὸ τίς στήλες τῆς «Πελοπόννησος» εἶχαν
τὸ στοιχεῖο καλῆς ἐπιτυχίας καὶ γιὰ τὴν ἐφημερίδα
καὶ γιὰ τὸν ἴδιο. Πάντως ἀνήκει τιμὴ στοὺς Κωνσταν-
τινο Παπαγγελόπουλο καὶ Χρῆστο Ριζόπουλο γιὰ τὴν
ὅλη προσπάθειά τους ὑψηλῆς δημοσιογραφίας στὸν τό-
πο μας. Στὰ μετέπειτα χρόνια καὶ μέχρι σήμερα μπο-
ρῶ νὰ πῶ σῆκωσαν ψηλότερα τὴν σημαία τοῦ πνεύμα-
τος. Ὁ πρῶτος μὲ τὰ κύρια ἄρθρα του, ὑπόδειγμα ἦ-
φους, γλώσσας καὶ ὑψηλῆς στάθμης κατὰ τὸν ὀρισμέ-
ρο προσανατολισμὸ του στὴν πολιτικὴ σκέψη καὶ στὰ
κοινωνικὰ πράγματα καὶ ὁ δεῦτερος γιὰ τὴν μεγάλῃ
ἰκανότητά του μῆς ἀριστῆς θεώρησε τῆς δημοσιογρα-
φικῆς ἐπικαιρότητος σὲ ποιότητα πού μαρτυρεῖ καὶ
πνευματικὴ συγκρότηση καὶ πνευματικὴ ἀνησυχία.

—θὰ συνεχισθεῖ στὸ ἐπόμενο

Α. ΠΑΣΧΑΛΑΣ

